

terwijl de verliezers lafhartig zouden gezwegen hebben.

Het laatste is gewoon feitelijk onjuist: Syberberg heeft - waarschijnlijk met opzet - uitspraken als die van Thomas Mann 'vergeten'. Thomas Mann zei, op 10 mei 1945, op de BBC-radio: "Moge het neerhalen van de partijvlag, die voor de hele wereld een gruwel en een schrik was, ook de innerlijke afstand betekenen van de grootheidswaan, van de superioriteit over andere volkeren, van de provinciale en wereldvreemde duisternis, waarvan het nationaal-socialisme de meest krasse, de meest onverdraaglijke uitdrukking was. Moge het strijken van de hakenkruisvlag het echte, radicale en onomkeerbare afscheid betekenen van het hele Duitse denken en voelen van de nazistische pulp-filosofie, het afzweren daarvan voor altijd. Men moet hopen dat het lid van de Duitse capitulatie-commissie, graaf Schwerin-Krosigk, niet alleen de overwinnaars naar de mond wilde praten, toen hij verklaarde dat recht en gerechtigheid voortaan de opperste wet van het Duitse nationale leven moeten zijn, en respect voor verdragen het fundament voor internationale betrekkingen." Dit was de eerste aanzet tot een op hoog niveau gevoerd debat over de Duitse verantwoordelijkheid, een debat waarin de meest relevante bijdragen juist geleverd werden door diegenen - Duitsers en anderen - die niet wilden uitgaan van het ressentiment van de verliezer of de juichkreten van de overwinnaar.

Maar er is nog een reden om voorzichtig te zijn bij de toepassing van Schillers afkeer voor de ontspoorde Franse Revolutie op de ondergang van het Derde Rijk. De logica van het Derde Rijk is niet op één lijn te stellen met de logica van de Franse Revolutie, die immers niet door natuur en 'Blut und Boden' bepaald werd, maar door het sociaal-contract-denken, ondanks de Rousseau-getinte retoriek. Door te stellen dat Hitler het produkt is van de 'democratische tirannie van de massa's' gaat Syberberg al te gemakzuchtig voorbij aan de inderdaad problematische, maar bijzonder complexe relatie tussen de ontwikkeling van de 'Vernunft'-idee in het westerse staatsdenken en de ontarding van deze idee in nazi-Duitsland, in de logica van de *Endlösung*.

En waar de filosofisch-esthetische grondslagen van Syberbergs betoog al vrij problematisch zijn, wordt het pas écht moeilijk als hij de concrete symptomen van de 'Duitse ziekte', na de

*Edith Clever
in Die Nacht*

oorlog, gaat aanwijzen. Syberberg stelt dat de Duitse kunst - en dat heeft ze aan zichzelf te wijten - gebukt gaat onder drie grote taboes: het verbod om over politiek te spreken in termen van schoonheid (het zgn. 'esthetiseringsverbod'), het verbod om gevoelens in poëzie uit te drukken ('na Auschwitz geen gedichten meer') en het verbod om over kunst te spreken als emanatie van 'landelijke cultuur'. Het resultaat van deze taboes is, volgens Syberberg, dat de kunst niet meer in staat is te spreken over de centrale thema's van onze tijd: ten eerste, de ineenstorting van het Duitse Rijk, en, tengevolge daarvan de tweedeling van Duitsland en Europa, ten tweede, Auschwitz en de emigratie van de Europese joden naar Amerika en Israël, en, ten derde, de verdrijving van miljoenen Duitsers uit de oostelijke gebieden - Syberberg heeft het zowel over Achter-Pommeren, Silezië en Oost-Pruisen, als over Bohemen (Sudetenland).

Duitse taboes

Om te beginnen is het zeer de vraag of er een verband bestaat tussen de zogenaamde taboes en het feit dat de 'centrale thema's van onze tijd' onbesproken blijven - in de mate dat zo iets overigens het geval is, auteurs als Alfred Andersch, Stephan Heym en Günter Grass en ook Heiner Müller en Peter Handke spreken nauwelijks over iets anders. Wat Syberberg betreurt, is niet het (vermeende) zwijgen over die centrale thema's an sich, maar dat

geen enkel woord over het verloren gaan van het Duitse verleden kan gesproken worden, zonder dat daar een traumatiserende reflectie over het misbruik van het Duitse erfgoed mee gepaard moet gaan. Maar daar waren of zijn juist goede redenen voor, de Duitse taal moest juist gezuiverd worden, nadat het spreken twaalf jaar (en misschien nog langer) was verontreinigd, zoals Handke zei. Er kan geen sprake zijn van een taboe op de esthetisering van de kunst, op een ogenblik dat de hele Duitse literatuur zich inspant om juist woorden te vinden om het 'Vaterland' weer ter sprake te brengen. De afgelopen 45 jaar hebben Duitse auteurs de vinger aan de pols gehouden van de Duitse politiek, ze hebben zich toegelegd op een bizar soort 'mimicry': ze hebben zich moeten aanpassen aan een nieuwe historische omgeving, een vijandige omgeving, omdat elk woord, elke zinswending verkeerd begrepen kon worden. Syberberg verwerpt precies die 'mimicry', hij vindt dat kameleon-gedrag, met alle connotaties van lafhartigheid die daarbij horen.

Maar getuigt het niet juist van moed om de Duitse taal opnieuw 'bespreekbaar' te maken? Dergelijke omgang met taal en beeldtaal heeft niets met 'interpretatiezucht' te maken - niet Peter Stein heeft Kleist misbruikt in zijn anti-Pruisische *Prinz von Homburg*, maar diegenen die over de blinde vlekken in het Pruisische verleden heen kijken. En dat is niet alleen bij Syberberg het geval, dat geldt natuurlijk ook voor de stalinisten die voor de Oostduitse Volksarmee de Pruisische paradebas herinvoerden. Na de 'Wende' is trou-